

Hon darririkho Udal
liburu tejiroko, atseguinez.
Ezirikah

Juan Antonio Mogel eta Urkitza

BERE BIZITZA TA LANAK

JUAN SAN MARTIN

Juan Antonio Mogel eta Urkitza

BERE BIZITZA TA LANAK

Euskaltzaindia' ren ardurapean

Itzaropena Argitaldaria

ZARAUTZ

1959

*Mogel'en gorazarrez
Eibar'en egin diran Euskel-
tzaleen Biltzarrerri laguntza
eman dien guzieri*

ESKEIÑIA

ITZAURREA

Eibar'ko biltzarrak euskeraren alde sortu duan giro ederrak, beste gabe, merezi du bertan goratu zan euskal-idazlearen bizitza jarraigarriaren oroimena gordetzea. Eta opari orrek eraginda natorkizu irakurle. Biltzar oietarako Mogel'en bizitzari buruz itzaldia egiteko erabagia artu nuanean, ez nintzan oartzen bizitza ori ain jarraigarria zanik, eta gutxiago, orain berreun urte bizi izan zan gizon bat orrenbeste maitatzera eldu bear nintzanik. Beragandik jaso dedan geznak biotzean ikutu nau. Orain, nerekauntan, adiskide berri bat dut, adiskide ta irakasle berri bat.

Lantxo au, arrapataka batean egiña dut, eta ez da iñundik ere Mogel'en mallako gizon bateri dagokion biografia. Batez ere, laburtzua da, bañan itzaldi bat ezin geiago luzatu. Ala ere, euskaldun eta idazle gutxi-ezagun onen berria zabalduago ipiñi nai nuke. Idazle onen gozotasuna sakonago ezagutzeko, lan oni, bere idazki txanbeliñetatik artutako ataleri pusketa batzuek ezarri dizkiet, bere idazkera atseginean geiago barrendu zaitean; gañerako guzia, gaur gaurkoz, dagoan bezela utzitzen dut, eta nork daki noizpait, bere bizitza zeatzago azter-

turik, berak merezi duan bezelako lan bat ez ote dedan osatuko. Ori nai nuke.

Itzaldi au, Eibar'ko biltzarretan egin ziran beste itzaldi guziak bezela, Euskaltzaindia'ren "Euskera" aldizkarian argitaratzekoa zan, bañan euskaldun asko itzartu ditu Mogel'en otsak, eta Euskaltzaindia'ren ta nere guria izan da euskaldun oien egarria ainbat laisterren asetzeko argitalpen au aurreratzea.

Ezin uka Eibar'ko biltzarretan agiri-agirian jarri zan euskaldunen arteko alkartasuna, gutxitan esagutu da gure artean orrelako batasun zindo bat. Izan ere, eibartarrok oso oituak gaude —Euskalerriko beste iñun ez bestean— gorriak eta zuriak adiskidetasunean alkarrekin konpontzen, eta egun aietan ori zan bertan nabaitu genuena; an ez zan oñaz ta ganbotarrik; an, Mogel'en maitasunezko itzalari zegokion lez, erri baten biotz taupadak bakarrik aditzen ziran: Euskalerria'ren taupadak. Eta liburuzka au bide dalarik, Mogel'en gorazarrez, izango al dugu euskaldunok eredugarritzko anaitasun orren oroimen eztitsua.

Eibar'en, Azaroaren 18'an. 1959

Andrés de ...
parentes y espuzual y en fee de ello prime --
D. Juan de Guera

Juan An-
tonio & }
Noguel }
259 }
En Seu de Dize del año de mil setecientos y quatro
Cinco do J. Fran^{co} de Garza Cuxa, y Beneficiado de
Iglesia Laxo chial de S. Andrés de Eta Villa de Eib
Diocesis de Catatuxa bautize con nro a quien se
ipox nombre Juan Antonis & Noguel hijo legit
de Juan Agnos de Noguel y D. Sabuella & N
naturales de Marquina Arreola Paterna

Eibar'ko eleizan erdi-errerik arkitzen dan Mogel'en bataio agiria

I

BIZITZARI BURUZ

Juan Antonio Mogel'i buruz estudio on bat egingo bada nai ta naiezkoa dugu bere laneri oratu bearra, ez baita bere bizitzareztatz idatzitako ezer gelditu, filolojia gaietan bere lankide izan ziranen oar batzuek, eskutitzen bat edo beste eta idazleren batek irriztadan aipatu duen zerbaitxo izan ezik. Beraz, oso gaitzetarikoa da Mogel'en bizitza argi ta garbi osatzea. Ala ere, or-emen batutako oarpenetatik eta bere lanetatik, argi apur bat atera ditekete.

Mogel'etzaz sakonen zaildu dana Justo Garate izango da noski, bere "*La época de Astarloa y Moguel*"-en (Bizkai'ko Aldundegi'ko "Junta de Cultura Vasca"-n, 1936'an argitaratua), eta nere lan onetan maiz erabiliko ditut bertatik atera ditudan berri ta erabakiak.

Mogel, oso langillea ta jakituna gendun, bañan langillea bezin ixilkoia eta, esate baterako, ez zan arduratu ere egin bere idazlanak ezautarazten. Ori zala ta edo, bere lanik geienak eriotza ondoren argitaratu ziran; eleiz libururen bat edo beste kendu ezkeru. Eta oraindik

ere ba-dira argitaratu gabeak. Mogel ezagutzeko bere idaz-lanetan zear barruratu bear da eta zenbat eta geiago sakondu ainbat eta maiteago dugu, eta bizitza baten estudioa egiteko, bizitza bera larregi maitatzeke egitea ohea ba-da ere, gauzak zalekeriz baizik otzean egin bear diralako, oso gaitza izaten da norperak aukeratutako bizitza baten aburua zuzena egitea, geienetan bizitza maitagarri bat autatzen dugulako. Eta neu ere Mogel'ekin larregi zaletu ote naizen nago; bañan aleginduko naiz apaltasunez adierazten.

Gregorio Mujika'k 1910'garrenean argitaratu zuan "*Monografía Histórica de la Villa de Eibar*"-en ez du aipatzen Eibar'ko seme ospatsuen artean, geien bat ere, guziak Markiña'katzat zutelako. Eta Mugartegi'k "*Monografía de la Villa de Marquina*"-n, 241'garren orrialdean, markiñartzat jarri zuenetik, idazle guziak angotzat erabilli dute. Bañan, Karmelo Etxegarai'k, bere lan baterako Mogeltarrak zeazkisunez aztertzen asi zanean, Markiña'n etzuen azaldu Juan Antonio'ren agiririk eta orduan asi zan bere sendia nundik-nora bizi izan zan azterrenak ateratzen eta, Eibar'ko parrokiara ots egin zuanean, atera zuan illunpetik Mogel eta Urkitza'n sorterrria. Don Eujenio Urroz'ek, garai artan Eibar'ko parroko zanak, arkitu zuan bere bataio-agiria.

Bere aita, Juan Ignacio de Mogel y Pérez de Almazán, mediku edo sendagillea zan, Markiña'n jaioa bañan bere aita, Juan Antonio'n aitona, Andres Domingo Logroño'ko Alfaro'n jaioa, izatez Markiña'n sendagille euan napor jatorriko bat eta amona arabarra. Juan Ignacio, Eibar'ko sendagillea, Xemein'go Gabriela Ignacia Urkitza ta Aranzabal'ekin ezkondu zan eta Eibar'en bizi ziran aldi artan etorri zan mundura Juan Antonio. Beraz, Juan Antonio Mogel eta Urkitza, Eibar'en jaio zan, eta aintzinan oitura

zan lez, uste dut jaio zan egunean bertan bataiatuko zuela, au da: 1745'garreneko Lotazillaren 6'an; Urroz'ek arkitutako agiriak dioten bezela. Juan Ignacio Ramón izeneko anai bat, 1747'an Eibar'en jaio ta bertan il zan, eta Maria Josefa Lorenza izeneko arreba bat ere Eibar'en bertan jaioa zan 1748'garreneko Dagonillaren 10'ean.

Azkenengo gerratian Eibar'ko eleizako artxiboak erre ziran eta bataio-papeletatik gutxi baño ez ziran salbatu. Eta orain egun gutxi dala begiratu genduan ia Mogel'enik ezer azaltzen zan eta Don Migel Lasa, erretore jaunaren laguntzarekin, erdi-erreta billatu gendun bere bataio orri ori, lenago Don Eujenio Urroz'ek billatu zuana. Erdi-errek egonarren fotokopia bat atera genion. Eguna, illa, urtea ta bere izen ta abizena oraindik ongi irakurtzen dira.

Nasterik izan ez dezagun, esan bearra dut Juan Antonio'k, aitik bezelako izena zuen ta gañera sendagille zan Juan Ignacio bere anaiarengandik bi illoba izan zituala. Illoba auek, Juan Jose Mogel eta Elgezabal, Plazentzia'n jaioa eta Bizenta Aizkoiti'n jaioa ziran. Juan Antonio'k eskolatuak izan ta, ikasle on bezela, euskal arasoetan osabaren jarraitzalle bikañak atera ziran. Mogeltar euskal-idazle auek, askok bein baño geiagotan bata besteakin nastu izan ditu. Juan Antonio beren osaba aña izatera eldu ez baziran ere etziran beragandik oso urruti ibilli; osabaren ezpalekoak atera bai ziran.

Juan Antonio'n aurtzaroaren berririk ez dugu eta bere gurasoena ere oso gutxi. Justo Garate'ri jarraituz dakigu, 1749'an Mogeldarrak Deba'ra aldatu zirela ta an jaio zala bere anaia, Juan Jose ta Bizenta'ren aita. Eta 1753'an ostera Markiña'ra itzuli ziran bizitzera. Aldakuntza auetan, zalantza gabe, Juan Antonio ere berekin joan-

go zala uste dugu; baintzat, azken urte orretako Irallean, Markiña'n artu bai zuan konfirmaziñoa.

Eztakigu Mogel'ek noiz artu zuan apaizetarako bidea, Bakar-bakarrik dakiguna da, bere aurtzaro ta gartzaroa utsunez beterik arkitzen ditugula, beretzaz ezer ez bai dakigu.

1770'garren Epallaren 23'tik Markiña'n apaiz agertzen da, 1775'eko Otsallean Etxebarria'ko San Andres'en apaiz eta 1788'ko Epallaren 4'garrenetik bere eriotzara arte Xemein'go erretorea izan zan. Gaytan de Ayala'n etxean igaro zituan azkenengo urteak.

Inguru artan Guillermo Humboldt'i atsegingarri izan zitzaion, Mogel'ek Markiña'ko iturri bati ipiñi zion bertsoz egindako idazkuna, idazkun ori Mugartegi'k onela adierazi zuan:

*“Karlos Irugarrena
Bizkai'ko jaun dala
Markiña'ko uriak
egin nau onela.*

*Ugarte'ko axpeetan
daukat jatorria
ubide sakonetan
ekarri ugaria.*

*Ur au ederra zala
esanik aituak
alan arindu dira
neke ta kastuak.”*

Erriko iturri berri bati bertsoгийн asi zanean, bertsoak baño zerbait geiago ere ipiñiko zuan noski. Biotz aundidunak, maiz esku zabalak.

Markiña-Etxebarria'n apaiz egoan denporakoak ditugu Eusebio Maria Dolores de Azkue'k "*Mogel eta Txaraka*" izenburuz egin zituan bertsoak, geroago Resurreccion Maria bere seme ta Euskaltzaindi'ko zuzendaria izan zanak 1896'an "*Parnasorako bidea*" izeneko liburu batean argitaratu zituanak; Gertaera ortan, etsipena arturik il-tzen egoan batek Jaunari eskatzen zion bera beste mundura ez eramateko, eta, naiz zerurako edo naiz inpernura-ko, nortzuek ziran bera baño aukerakoagoak izendatzen asi zanean, auen artean jartzen zuan gure Mogel, esanaz: "*On bat bear badozu— Santua lakoa...—or dago Mogel jauna—bana banakoa*", eta Mogel nolakoa zan jakitzeko agiri ederra dugu ori.

Vargas Ponce'ri idazten zizkion eskutitzetatik oso maitekorra zala nabaitzen da; Justo Garate'k estudiatu izan ditu Humboldt eta Vargas Ponce'kin izan zituan ar-tu-emanak eta gizon argiaz gañera onuts bat omen zan, bere bizitza jarraigarrria, apala bezin aunditasunezkoa omen zan. Bañan esan dedan bezela, beragan sakontzeko, nai ta nai ez, bere lanetara jo bear dala.

Idazle azkarretarikoa izanik, bere azken urteetaruntz asko idatzi zuen, bañan lentxoago esan dedan bezela, bere lanik geienak eriotza ondoren ikusi zuten argia. Orrai-tiok, gutxi baño ez-paziran ere, batzuek bera bizi zan artean argitaratu ziran; auek ditugu:

"*Konfesio ta Komunio Sakramentuen gañean erakas-ketak*", gipuzkoeraz egiña, Iruña'ko Ezkerro'nean argita-ratu zan 1800'ean.

"*Nomenclatura de las voces guipuzcoanas, sus corres-pondientes vizcaínas y castellanás*", 1801'ean zenbait eus-kelarik lan au berea eztala ere esan dute, bere illobarena baizik, bañan Humboldt'ek eman dizkigun agirieri jara-

mon egiten ba-diegu, garbi-asko ikusi genezake Juan Antonio'rena dala, "*Nomenclatura de las voces Guipuzcoanas con sus correspondientes Vizcaínas y Castellanas, para que se puedan entender ambos dialectos. Ocho páginas en 4º. Esta es una colección solamente muy incompleta de palabras peculiares a los dialectos guipuzcoano y vizcaíno. Las primeras están colocadas por orden alfabético, con las vizcaínas y castellanas puestas al lado. Su autor, el Cura Moguel, de Marquina, uno de los hombres más versados de Vasconia en el estudio de las lenguas, ofrece al mismo tiempo escribir un diccionario completo de los tres dialectos vascos, el cual, no obstante no se ha publicado*". Agiri danez, argi ta garbi dagola uste dut lan onen egillea Juan Antonio bera zala.

"*Versiones vascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos*", 1802'an Tolosa'ko Lama'nean argitaratua. Bertan ditu Curzio, Salustio, Tito Livio, Tacito eta Ciceron'en jardun batzuek latinetik euskerara itzuliak.

"*Kristauaren dotriña*" ("*Kristiñauaren jakinbidea*"-ren laburpen bat omen da), ziurki Bilbo'n 1846'an argitaratu zan, bañan batzuek diotenez 1802'an Gazteiz'en argitaratu omen zan; oraindik erabagitzeke dago.

"*Estudios gramaticales sobre la lengua euskara*", Gazteiz'en 1803'an azaldu zan: au ere, Soraluze'k aipatzen du bere euskal bibliografia lanean bañan ez omen da gauza ziurra Juan Antonio'na zana.

"*Konfesio ona*", Gazteiz'ko Larunbe'renean argitaratu zan 1803'an, bañan Soraluze'k dionez ordurako ba-omen zituan gutxienez bost ediziño.

Auek dituzute Juan Antonio'k argitaraturik ikusi zitanak. 1804'garreneko Maietzaren 11'n berrogetaemeretzi

urtekin il zan (1). Duranatz'ek zioanez, bere "*Curiosités*" liburu aipatuaren lenego tomoaren 273'-garren orrialdean, oso txiro il omen zan, bere diruak Prantzia'ko matxina-datik igesik etozen apaizeri ta beartsueri laguntzen eman zitualako. Onek ere ez du gutxi esan nai gure Juan Antonio'n alde. Esku-zabalak bakarrik iltzen omen dira txiro, ta Mogel ere oietarikoa genuan. Bañan dirurik utzi ez bazuen ere, jakintza ta literaturaren aldetik naikoa aberastasan utzi zigun. Geroztik argitaratu ziran laneri begiratu besterik ez dugu, bere il-buru ondorenaren aberastasuna ikusteko; auek ditugu: "*Kristinauaren jakinbidea*", "*Ipuiak*", "*Pascal'en gogamenak*", "*Diálogos vascongados*" eta "*Peru Abarka*" dira euskerazkoak, eta "*Cartas y disertaciones sobre la Lengua Vascongada*", "*La Historia y Geografía de España ilustradas por el Idioma Vasconce*" eta "*Comentarios al Canto de Lelo*", erderaz. Auetariko batzuek amar aldiz argitaratuak dira. Guzieta-tik onena eta gaurko egunean entzute aundienekoa "*Peru Abarka*" dugu; lenengo aldiz "*Beti bat*" egunerokoan atal-ka argitaratu zan 1880'an eta gero, liburu bezela, Durango'ko Elizalde'n moldiztegian 1881'ean; arrezkero beste iru aldiz ikusi du argia. 1899'ko argitalpena euskeraz eta erderaz egin zuan Azkue zanak. Geroago, Gregorio Arrue'k bizkaieratik gipuzkoerara aldatu zuan, bere erdia inguru, Fausto Arozena'k "*Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*"-ko boletinean argitaratu zuan, Donostia'n 1948'tik 1950'ra. Euskaldunentzat ain izan da atseingarria "*Peru Abarka*", moldiztegieta argitaratu aurretik ere, esku-idaztiz, toki guzietan zabaldurik ebillen erriz-erri ta eskuz-esku.

(1) Aita Villasante'k, Añibarro'n eskutizetatik jakin du gexo bat ikustera joan zanean kutsapetuta (contagiado) il zala Mogel. Berri au beste agiri bat dugu Juan Antonio'n ontasunaren alde.

Bere denporako Euskalerrriaren bizitza-erarik geienak bertan jasotzen dira eta literaturarako duen balioaz gañera, orduko gauza jakingarri asko adierazten dizkigu. Orre-gaitik dio Garate'k bere liburu aipatuan: "*Si me preguntaran: ¿Cuál cree usted que es el libro vasco cuya traducción es más interesante desde el lado científico?*", yo elegiría sin vacilar el PERU ABARKA".

Bere irakaskintzak nola-naioak izan ez direlako euskeltzalerik geienak eskertu dute Mogel, beren biotzak irabazi bai zituan, eta guziak banan-bana zerbait eskeñi diote; auen artekoak ditugu Etxegaray, Azkue, Campión, Urkijo, Lojendio, Arrue, Etxaide ta abar, batez ere Justo Garate'k, Mogel'en bizitza ta lanekin geien arduratu dan Garate'k, eta guzi auek gutxi ba-dira, emen ditugu egun auetan beste ainbeste, berari omenez zerbait eskeñi naian, urteak zear geroago ta gorago jartzen dijoan euskal idazle ta euskalari Mogel eta Urkitza trebeari. Izan ere, zer geiago eskatu diteke gizon bategandik?: ona, jakituna, langillea ta bere erriaren maitale kartsu bat izatea baño? Batez ere, gure euskera gaxoa maite dugunontzat Mogel da gure gogoaren eredia. Nik baintzat, bera burura datorkidan bakoitzean, bere itz aiek bein eta berriz esan bearrean arkitzen naiz: "*Urkatuko litukee askok euren buruak, foruen legerik txikiena galdu ez dedin. Barriz antxinagoti yatorkun euskera, galdu dedilla ordu onean*". Ori da, orduko ta gaurko erriaren joera. Euskera galduaz foruak galdu ziran, eta euskera galduaz Euskalerrria guztiz galtzera dijoa. Izkuntza erriaren arima izanik, euskerrari eutsi bearrean gaude ta ortarako Mogel'en antzerako geiago bear ditugu; ori baita Euskalerrria'ren nortasuna gordetzeko bide bakarra.

Azizabakaga, y Ochoa de Azara naturales de Francia. Fueron Padrinos
Honacio, y Manuela de Albeadi, hermanos, a quienes advierte el parentesco
espiritual, y obligaciones q^e contraxeron, y para que conste firmo.

In Juan Ant^o de Moguel

Jose Ant^o
de Azcocha

Veinte de Mayo de mil setecientos y noventa y dos, yo
Juan Ant^o de Moguel, Cura de Santa Maria de Remen, Pasaquina
al de esta Villa de Masquina bautize a un Niño, que nacio a eso de
las ocho y media de la mañana del mismo dia, y le puse por nombre
Josef Antonio, hijo legitimo de Antonio de Azcocha, y Maria de Ve-
quidi, naturales y vecinos de esta. Abuela Paterna Juan de Azcocha
natural y vecino de esta y Maria de Guercibaitia natural de Guercu-
caiz. Abuelos Juan de Yegudi, y Francisca de Olaso, naturales y
vecinos, y fueron de esta de Remen. Fueron Padrinos Josef de Solaga
Maria Antonia de Elcezia, a quienes advierte el parentesco espiritual,
y demas obligac^ones que contraxeron. Y para que conste firmo.

In Juan Ant^o de Moguel

del Curato

Chaves de la Mesa de los Arcobispos y notario de la Villa de Masquina

II

EUSKALARI ARAZOETAN

Juan Antonio'n filolojia laneri begiratu bat emango diegu bere balioekin oartu gaitezan, eta orretarako, aleginduko naiz alik eta laburren adierazten, nere itzaldi au aspergarri izan ez dedin.

Mogel izkuntzalari bikañetarikoa genduan, Pablo Astarloa'ren adiskide aundia izan zan eta "*Apologia*"-ren egilleekin artu-eman aundiak izan zituan, filolojia gaietan. Humboldt, Hervas y Panduro, Padre Rico, Vargas Ponce ta Añibarro, bere garaiko filologo aipatuekin ere ar-eman asko izan zuan eta "*Cartas y disertaciones sobre la Lengua Vascongada*" eta "*La Historia y Geografía de España ilustradas por el Idioma Vasconce*" ditu ortaz ari izan zituan lanak, bai bata eta bai bestea, bere eriotza ondoren argitaratu ziran bañan bere adiskide edo lankideak ba-zuten beren berri, eta ziur asko Humboldt asko baliatu zan bere "*vasco-iberismo*"-ko teorieri buruz idatzi zuen liburua egiteko, Eskutitzez baintzat ba-dakigu asko lagundu ziona, eta geien bat ere, ez zan ausartzen bere lanaren berri ematen; beti prudenteki jokutzen bai zuan. Astarloa, bera baño ausardiago azaltzen zan eta, Garate'k

dion lez, bein baño gelagotan esaten omen zion Mogel'ek, zenbait iritzi zuzenduaz eta iñoiz kontu geiagokin ibiltze-ko eskatuz. Astarloa'k, orduko beste askok bezela, sarri defenditzen bai zuen euskera Paraisoko Adan eta Eba'n mintzairatik etorrela, ta beste olako ametsez eta arinke-ritz beteriko teoriak, izki edo letra bakoitza bananduta, iñolazko txorakeriak asmatzen. Astarloa'kin, Larramendi'n kardoa lora biurtu zan, bañan polenik bako lorea, lora antzua. Gaurko egunean, Astarloa'nik, euskeraz idatzi zuenak bakarrik balio du. Bañan, oso gutxi da Astarloa'k euskeraz idatzia; euskerari buruzko teorietan eman bai zituan bere indarrrik geienak. Ez dut esan nai bere lanak kaltegarritzkoak izateraño diranik ere. Filolojiaren zientzia jaio-berri zanez, ezer gutxi eskatu genezake orduko laneri, gutxi edo asko, guziak izan zituzten beren akatzak eta utsak. Egia esan, gizonetan ez baita ondore-on edo ondapenik, oarrikaspenak eta esperientziak baizik. Eta Astarloa'gandik jaso ditugun esperientziak oso gogoangarriak dira; bide oieri berriz ez jarraitzeko bestetarako ez ba-dira ere. Teoriaz aski gera, bizitza da euskerak burua jasotzeko bear duana, eta obe dugu euskerari buruz erderaz jardun baño, euskeraz mintza.

Eztakigu nola, bañan Mogel noizbait oartu zan, gure erri ontan balio zuana euskera zala ta ez beste; orregaitik Mogel'en lanik geienak euskeraz daude. Bestela aztertu dezagun Garate'n aburua eta azkar aditzen emango digu bata-besteen aldiak. Bere itzak dira: "*Si hiciéramos una especie de vidas paralelas entre Astarloa y Mogel, éste superaría al primero en el sacerdocio, en el uso escrito de la lengua elogiada —o sea la fe con obras—*". Eta urrengo: "*Por eso hallaréis hoy de nuevo una preferencia por Mogel que va en contra de la popularidad mucho mayor de Pablo Astarloa el romántico*". Izan ere, durangoarrak amets larregi zituan, filologoa baño seman-

tiku-ameslari bat geiago izan zan. Mogel'ek bere iritziak obeto neurtuta erabili zituan; orregaitik zion Farinelli'k: "...este sabio vascófilo tan modesto y tan discreto". Orregaitik ez pentsa Mogel utsik gabea zanik, geroago ikusiko ditugu ibero ta euskalduneri buruz zituan teoriak. Bañan, garai artakoa izateko naikoa zuzen ibilli zan gure Juan Antonio. Fausto Arozena'k dio: "*Tan ponderado era en sus juicios que hasta se frenaba, como entonces no era costumbre, en su deslizamiento por el plano inclinado de las etimologías...*". Azkenian nork eta Unamuno'k ere, euskaldunen artean eta batez ere euskeltzaileen artean ainbeste burruka sortu zuan "*La cuestión del vascuence*" tesisean, ipintzen du: "*Continuó a Astarloa añadiendo a sus doctrinas algo que parece cabalismo, don Juan Bautista de Erro y Aspiroz, ministro que fue del pretendiente don Carlos María Isidro, llamado Carlos V. Libre de tales excesos se mantuvo el prudente y sensato don Antonio Moguel, cura párroco de Marquina y principal guía de Humboldt en sus estudios sobre el vascuence*"; uste dut ba-dala naikoa esatea. Gure arteko orrelako "keri" asko, nunbait etziran izan Unamuno'n errazoia ta gogoaren betegarri, ta gauza auek ta antzerakoak ez al ziran izan bilbotar filosofu ospetsua gugandik uxatu zue-na? Bildur naiz beste askokin ere ori berori ez ote zaigun gertatuko. Euskaldunok zein baño zein buru gogorra-goak bai gera.

Itzaldi labor ontan ezin nezake eman bera ta bere lanen zeaztasun sakon bat eta gauzarik aipagarrieneri begiratu bat emango diegu bakarrik.

Mogel, bere garaiko filologo nagusienen artean ze-goan eta, garai artako giroari jarraituz, "*vasco-iberismo*"-ko teoria aietan sakondu zan ta beste askok baño argiago adierazi zituan bere iritziak "*La Historia y Geografía de*

España ilustradas por el Idioma Vascuence"-n. Eta Mogel'en lan au galdua izango zan noski Azkue'k Humboldt'en papelen artean azaldu ez-palu, eta geroago Justo Garate'ri eskerrak, jaso, eratu ta "Euskera"-n, 1935'ean argitaratu zuena, lenengo zatia eta bigarrena ezautarazi.

Seguru asko, Humboldt, bere "*vasco-iberismo*" teoria aiek burutzeko Mogel'en lanakin ere baliatu zan, naiz-ta Larramendi, Astarloa eta Erro'n lanak bakarrik aipatu. Garbi dago, aiek bakarrik aipatu ba-zituan, argitaratuak bakarrik aipatzearren izan zala. Mogel, 1804'an il zan, eta Humblodt'ek 1821'ean argitaratu zuan bere "*Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Spaniens vermittelt der Vaskischen Sprache*" ("España'ko lengo biztanleak, euskeraren laguntzakin aztertuak") liburu entzute aundikoa. Eta Humboldt'en eta Mogel'en artean ain artu-eman onak izan, ain ongi alkarraitu eta Mogel'en lanaretzaz Humblodt'ek ezer ez jakitzea ez dirudi zentzuzkoa. Zalantza gabe, Humboldt'ek ondotxo ezagutu zuan Juan Antonio'n lana. Zergaitik ez zuan aipatu? Argitaratu gabea zalako? Ez jakin.

Dana dala, "*vasco-iberismo*"-ko teoria oiek elduaz zetozten urtetik urtera. Orretzaz lenengo aldiz argi-printzak piztu zituana, amalaugarren mendeko Esteban de Garibay (1525-1599) ainbeste euskal esaera bildu zituan arrasatearra izan zan; ta bere ondoren Andrés de Poza orduñarra, bere "*De la Antigua Lengua, poblaciones y comarcas de las Españas*" liburuan, 1587'an; eta Baltasar de Etxabe'k 1607'an, euskeraren aintzinasunari buruz Mexico'n egin zuan liburuan. Geroztik beste euskotar batzuek ere jarraitu zituzten bide oiek, XVII'garren mendean bizi izan zan Ohienart; Larramendi (1690-1766), bere iztegi aipatuaren itzaurrean; Pedro Pablo de Astarloa (1752-1806), bere "*Apología de la lengua Bascongada*"-n; eta Juan Bautista Erro y Aspiroz (1773-1854), Astarloa'n urratzak jarraituz.

Humboldt'en ondoren Hübner ta Schuchart ere lan orretzaz jardun ziran, eta zer esanik ere ez, azkenengo aukerak geien sakondu zirala.

Beren ondoren etorri ziran filologorik geienak baztertu zituzten teoria oiek, bañan ba dirudi berriz ere berbizten asi direla, eta oraingo Menendez Pidal, Caro Baroja ta Tovar, batez ere, iritzi oietara biurtu direla. Jakiña, ez osoki, ta gañera ez lengo uste berdiñekin; lengoak uste bai zuten, aintziñan España guzian euskeraz mintzatzen zirela, euskera edo euskeraren elgerak edo euskalkiak; eta oraingo aukerak, mintzaira asko zirela orduango España'n ta Prantzia'ko ego aldean alkarren kidekoak edo aideak zirenak ta aietatik bizirik gelditu dana, gure euskera omen da. Caro Baroja'n iritiz, Bizka'i'ko euskera izan diteke euskalkirik urrenengoa, guzi aietatik gaur arte bizirik iraun duana, Eta antropologiazko azterketak ere, batez ere odolaren zeetasunetatik, teoria oiek indartzera dijoazela esan diteke. Beraz, gure aiderik urrenak, Pirineo'ko errien ondoren, España'ko iparralde guzia, batez ere erdi ingurura arte, eta Prantzia'ko ego aldea ditugu. Adibidez: Euskalerrit'ik urren ditugun tokiak, ala ere sorkalderuntz. Jakiña, gaur egunean, abendaz esan nai dut eta ez izkuntzaz.

Teoria aukerak gaurkotasunez aztertu nai dituanak, ikusi beza Caro Baroja'n "*Observaciones sobre la hipótesis del vasco-iberismo considerada desde el punto de vista histórico*" lana, "*Emerita*" aldizkarian X'garren tomoan, 236'garren orrialdean, Madrid, 1942, eta Tovar'en "*El Euskera y sus parientes*" liburuan, 38'garren orrialdean, Madrid, 1959.

Len esan dedan bezela, Mogel'en "*La Historia y Geografía de España ilustradas por el Idioma Vasconce*"-n lenbiziko atala bakarrik da orain arte argitaratu dana, ta,

bera, itzaldi ontan zeatz aztertzea aspergarri izango litzake, bañan gaiatzaz konturatu gaitazan, ara lan onen arkibidea: "*Prólogo.—Observaciones.—Carácter y arteificio de idioma vascuence o de la España antigua.—Cuál haya sido la religión de los actuales países vascongados.—Cuántas fueron las lenguas de la España primitiva.—Sobre el origen de la voz Calpe que era el nombre antiquísimo del peñón hoy llamado Gibraltar.—Sobre los nombres de Cádiz, Gadir y otros.—Sobre la unidad y universalidad de la lengua vascuence por las voces o vocablos antiguos y modernos que se hallan en toda esta Península.—Y Nombres de la España antigua*". Lan oiek, gaur ez dute ainbeste balio, baña orrelako laneri eskerrak igozan filolojia oraingo mallara, ta Mogel'en estudio auek, elburu ez ba dira ere, elbide izan dirala esan bear.

Bigarren atal ori ez dugu ezagutzen, bañan Justo Garate'k adierazi digu bere arkibidea, ta auek dira gutxi gora-bera bere gaiak: Bizkaia, Gipuzkoa ta Araba antzinako Kantaurian, Lelo'ren kanta. Idazki zarrak, España'ko urien izenak euskera bide dalarik, ta abar. Bañan, ez omen dute lenengo zatiak aña garrantzi.

Dana dala, oso gutxi ezagutzen dira Mogel'en lan auek eta, ori dala ta, gaurko filologoak ez dute izendatzen Mogel "*vasco iberismo*" teoria orretako egilleen artean. Ta ezagutzen dan apur au ere Garate jaunari zor diogu.

Mogel, eragille ta aztergille trebe ta zorrotz bat genduan, euskal idazle bikañaz gañera. Euskelarien artean ain ots aundia izan duan Lelo'n kanta zarra, Humboldt' engandik ezagutzen dugu ta guziak prusiarraren agerpen zorionsu bat bezela euki dute. Euskeraren jatorria ta istoria estudiantzen duen guziak, naiz euskalduna edo naiz erdelduna izan, Lelo'n kanta zarra ere aztertu bearrean

azaltzen dira, orregaitik da euskeltzale ta euskelarien artean ain entzute aundiko kanta. Uste danez "*Tratado de las cosas de Vizcaya*" idatzi zuan Anton Bedia, Arratia'ko seme leiala, Karlos V'garrenan otsein azkarra ote dan dio Gerra jaunak; orduango tankera daramalako ta arratiarren euskalkian azaltzen dalako, eta gutxi gora-bera 1529' garreneruntz egiña izango dala. Orrela izan da ere, badu naikoa aintzinasun. Ibarгүйen eta Cachopin izan ziran kanta zar ori billatu zutenak, Simancas ta Bizkai'ko artxibuetan egin zituzten azter-billaketan, 1590 inguruan, zitzak erdi-jandako pergamino batean billatu omen zuten, luzeagoa omen zan eta amasei bertso bakarrik kopiatu omen zituzten. Gañerakoak, geroago, galdu egin bear izan ziran. Ta, geroztik lo egoan Markiña'ko Mugartegi'n liburutegian, iñork beren berririk etzuela. Eta an arkitu zituan Juan Antonio Mogel'ek liburutegi artako paperzarren artean. Bertso oiek estudiatu dituzten guziak Humboldt'i ezarri diote billaketa ori, iñork ez du Mogel aipatzen; bañan, berak Humboldt'ek garbi-asko ipintzen du bere "*Correcciones y Adiciones al Mithridates de Adlung*" liburuan, Mogel'ek eman ziona. Alegia, Mogel genduan izen aundiko kanta au billatu zuana. Ikusi Justo Garate'k berak gasteleratuta, Julio Urkijo'n sarrerakin, "*Revista Internacional de los Estudios Vascos*"-en, 1933' an, Donostia'n argitaratutako len izendatu dedan Humboldt'en "*Correcciones y Adiciones al Mithridates de Adlung*"-en 80'garrengo orrialdean, bertan dakar Mogel'engandik jasoa zala, Garate'n oar batekin. Gañera, Mogel'ek berak ere badu lan bat, oraindik argitaratzeke. "*Comentarios al Canto de Lelo*" izenekoa. Dana dala, or nabaitu genezake Mogel'ek jakintza gaietako aztarketetara zuan kemen eta zaletasun berezia.

Mogel eta Lelo'ren kantoari buruzko lan bat ba-dut "Eibar" aldizkariko 16'garren zenbakian, 1958'an argita-

ratu nuana. "*Mogel eibartarra eta Lelo'ren kantu-zarra*" izenez, gai au zeatzago adieraziz.

Oiez gañera ba-zituan Mogel'ek filolojiari buruzko beste lan batzuek ere, "*Nomenclatura*", "*Apología de la lengua vascuence*", ta abar. "*Estudios gramaticales sobre la lengua euskara*" izeneko lan bat ere, batzuen ustez Mogel'ena izan bear du, ez litzake arritzekoa izango. Literaturatik kanpora euskera azterlari bikaña izanez, orrelako lan askotan jardun bai zuan. Karmelo Etxegarai'k ederki esan zuan Euskaltzaindia'n sartzera-koan Mogeltarrerri buruz egin zuan itzaldian, iru Mogel'ak —Juan Antonio, eta Juan Ignacio ta Bizenta bere illobegaitik—, Euskaltzaindia sortu baño lenagoko euskaltzaiñak zirala.

III

EUSKAL-IDAZLE BEZELA ZUAN BIKAINASUNA

Mogel'en ezilkortasunezko lana, literaturan dago. Euskal idazle klasikoetariko bat dugu. Euskeraren batasunakin ta edertasunakin asko arduratu zan eta euskal-kirik geienak ezagutzen zituan, naiz eta ongien ezagutzen zuana eta geien landu zuana bizkaiera izan. Bere idazkeraren balioatzaz oartzeko, literatura lan oieri begiratu arin bat emango diegu.

Mogel'en euskerak, Markiña'ko euskeran ditu bere oñarriak. Eibar'en jaioarren, bere gurasoak markiñarrak zituan ta gañera bere bizitza geiena Markiña'n igaro zuan; orregaitik, gizona ez omen da izaten jaiotzen dan errikoa, gizon egiten danekoa baizik, eta alde ortatik, Mogel, markiñarra genduan.

Uste dut, bere literaturaren iritziak jartzen astea baño askoz ohea dala bertan barruratzea ta bere atal batzuek irakurriko ditut, gero zeuek esango duzute Mogel'en idaz tankera zelakoa zan. Esan dedan bezela bere euskera bizkaitarra izanarren, gipuzkoarra ere ongi

ezagutzen zuan eta bere "Konfesio ta Komunio Sakramentuak" lenengo aldiz idatzi zuanean gipuzkoeraz egin zuan eta andik asiko gera adieraziz. Ara emen bere prosa aurrez-aurre:

"Artu nuen orduko asmo ta gogoa, argitaratzeko orain ekusten dezun libro euskerazko au, ezagutu nuen, batek baño geiagok jardungo zuela marmarioz, ta nere leporako zirala itz gogor ta aztunen karga guziak. Bel-durtzen nintzan zerbait, atzeratu ere bai aldi batzuetan beste askotan artzen nituen gogo gori ta beroetatik. Nere buru zalea, edo nerekoia izanik jatorriz, esaten nuen nere artean: Zerk sartu nai zaitu, zu baño gizon jakintsuagoak artu nai izan ez duten lan gogorrean? Euskeraz ondo itzak erakastea, gauza gaitza da. Konfesio ta Komunio Sakramentuak zeero ta banaan azaldu ta adieraztea, oraindik gaitzagoa zertan edo artan uts egin gabe. Zer egin bear nuen bada? Ixildu? Gorde burua, ta ez eman Euskaldun nekezale edo langilari Jangoikoaren itz santuaren ogi? Au zer da? Erdaldunak izango dituztela libru gisa guzietakoak ugari, ta geiegiaz bezela, ta Euskaldunak ain urri. Euskaldunak ez dira atzeratzen, atzeratsetik Doktrina santuko Libruak, badakite ere gauza gaitza dala erakastea zeero ta apur apur eginda bezela Fedeko gauzak, ta gure Kristautasuneko egin bideak, ala Jangoikoaren amar agindu edo mandamentuen, nola Sakramentu santuen gañean, ta eragozpen guziak, ta gaitztasun garaitu eziñak egongo dirala Euskaldunentzat? Zez egin bear nuen bada, diot berriz? Larga koldarkeria, ta ikara guztiak, ez entzuterik eman erauntsi, berriketa ta esamesai, ta dendatu, azkortu, ta biotz aunditu, emateko Euskaldun beargillai, argia beren jakin ezetan".

Onelako euskerarekin jardutzen da Mogel bere liburuan barna; ba-dituala zenbait oker? batez ere joskeran?

Bere garairako eztago ain gaizki. Orduan ez bai zuten Azkue'n "Morfoloġia"-rik eta ezta Altube'n "Erderismos"-ik. Artuko genduke euskal literaturan berana bezelako prosa geiago; bai orixe.

Arritzen gaituana da bere gipuzkoerazko euskalki zoliak. Nunbait asko irakurri zuan kiputzez.

Liburu au bizkaieraz idatzi zuan bigarrego aldiz, zerbait laburtua ta "*Konfesiño ona*" izenarekin egin zuan. Jakiña, bizkaieraz obeto egon bear; au bai zuan bere gogoko euskera, bere amagandik iruntsi zuana.

Mogel, gipuzkoeraz idazten beartu ba-zan, Bizkaia'n gutxi irakurtzen zalako izan zan: kiputz euskalkia aintzinagotik zabaldu ta indartu bai zan euskal literaturan. "*Konfesiño ona*"-ren argitalpen onen itzaurrean onela dio:

"Orra noz agertuten natxatzun aspaldi onetan eskatuten zendubana emotera, ta zan kiputz euskeran argitu dodan Konfesiñuaren gañeko Liburua. Nik ikusi baneu bizkaitarretan euskeriaren zaletasun kiputzetan nekusana, ez nintzan ain esker dōngakua izango, zein da itxiko nituan barurik neure bizkaitarrak, Jangoikoaren berbiarren ogi ederra zabalduzik atzeko, ta arrotz legez egiten jatazanetan. Ez dot damu artu neban asmo ta nekia. Neure biotzeko pozik andienagaz ikusi dot, zelan zabaldu dirian milla bat liburu Naparroa, Gipuzkoa ta Bizkaian. Jakin dot abade jaun askok irakurten ditubezela elextan, ta nekazale ez gitxik euren etxeetan; ez niri eskerrik, ta bai Jangoiko doe guztien emoliari. Bazaut, autor dot, ta ez daukat aztuta bizkaitar barrukuentzat gatx izango dala Kiputz euskeria ondo aditutia. Baña berba askatu adituten ez dirianak, aditu oi dira lotu ta katetuta dagozan bestiakaz batera. Alan bere, atsegin ematearren, ta gauza ain biarrak itsatsi ditezen obeto bizkaitarren

biotzetan, ipiñi dot liburu bera bizkaiko euskeran, ta zerbait laburtu ditut luziak zirudiezan irakaste edo dotrinak.

Ez al da atsegingarria Mogel'ek zerabilen euskera au? Euskaldun gogo gardena da bere idazkeran dabilena. Gogoaz gañera langilletasuna da Mogel'ek adierazten diguna. Jose Maria Lojendio'k onela zion bere itzaldian:

“Mogel'en soluan ez zan egoteko betarik. Ura langilearen bikaña! Ura euskerarenganako maitasuna! Kaletar erderazalei, euskeraren aberastasuna erakutsi nai zien. Eleiz-liburuetan ez ezik, gañerako beste edozein idazgayetán ere. Euskaldunen izkuntza, izango ez ote zan bada, beste errietakoak bezin trebe ta egokia, berak aña gauza esateko? Noski, euskaldunak, burua zerbait nekatu nai izan ezkeró. Eta Mogel'ek, euskaldunan alperkeri ta nagikeria astindu naiean, ekin zion lanari”.

Atal auek gutxi etsirik, “Peru Abarka”-ren lenengo orrietara begiratu bat emango dugu. Mogel'ek, zalantza gabe, bere lanik onena “Peru Abarka” du, ta alkarrizketaz egiña da, Europa'n, eta batez ere Prantzian, emezortzigarren mendean oitura zan bezela. Lojendio'n eritziz, andik zetorkion, noski, Mogel'i ere bere joera ori. Maiz ziran Mogel'en etxean Prantzia'ko matxinadatik igesik zetoztenak eta aien bitartez edo ezagutu zitun alkarrizketaz idazteko era-berri oiek eta ortik zetorkion nunbait bere “Peru Abarka”-rako argia.

Onela diardue Peru ta Maisu Juan'ek:

—“Jangoikoak egun onak emon daiozala.”

—“Bai zuri bere, adiskidia.”

—“Berori bai-zen jaun apaindu batek oñak imini ardan-etxe onetan? Toki au gizon baldres, zantar, aziera txarrerakuentzat obia da, berori languentzat baño. Ez

naiz ni jauna; abarkak oñetan, txapel bat buruan; gerrestua gorputzian; au da nire apanduria guztia; baña etragun, izen onaren zalia nazan aldeti, ez oi naz sartu ardantegietan nora ezian, premiñaz ta ezin bestez baño, ez jakolako etragun begiratu bati ondo egiten burua bat egitia gizon ospetsu, burrukari, ondatzalle, alper ta baldanakaz. Ez nau oraindiño iñok ikusi ardaauak igarota, gatx eginda, zabuka oñak lokaturik, ez miña motelduta, ez begiak lausotuta, asko legez, euren osasun, ondasun ta arimen kaltian. Bein baño geiagotan izan naz neure erriko Buru edo Piel, ta darda gañian erabili daruadaz ardao saltzallak belutu, edo ondo gautu artian daukeezanian etxe barruan nekezaliak, edo ate edegiaz ardaau salduten badabe debekauta daguan orduan. Ez deust ezek gorroto ta iguin geiago emoten nekezale edan-sarri ta ardao zaleegiak baño. Zer esan nei bada berori emen ikusita? Aserratu ezpalitzakio jakin gura nor dan ta zer ekarri daben ona”.

—“Adiskidia; imiñi egizu txapela buruan, ta esango deustut nor nazan. Naz bada oraiñago igaro dozun erriko Barberua, ta deitu nabee gaiso bategana. Pagau deuste bisitako errial zidarra; baña ain dollorrak izan dira, zein da ez deusten atera trago bat; alan sartu naz emen kuartillu bat artera, eta zerbait jaatera, bada urrin egiten jat neure etxia barurik biurtuteko”.

—“Nik uste neban bene benetako andikiren bategaz berba egiten nebala; agaiti nenguan txapela buruti kenduta, lotsa nintzala berba egiten. Jakin baneu lenengoti barberu txar bat baño etziniala, ez nintzan jaunka zugaz egongo, ez da bere buru utsian. Eta barberu errukarri bat, ta iñoren gatxaz bizi dana, gaisorik ezpadabil zer jan ez daukana, ain arro ta apaindu? Ainbeste soñoko bitxidunez, eta ori astegun buru zurian bidez zabiltzala?”

—“Adiskidia, egizu berba modu obian; zuk ezdakizu zer dan barberu izatia...”

Au da “Peru Abarka”-ren izlaur gozoa. Joskeretan akatz batzuek izanarren, baserritarren mintzaira zolia du-gu, gatzez betea. Izan ere, Mogel’ek, baserritarren euske-ra zuan maite, ta gaur ere oraindik, baserritarregandik, liburuetatik aña ikasi genezake, Juan Antonio’k ba-zekin nun ziran euskeraren iturri gardenak. Peru orregaitik genduan baserritarra.

Liburu au ain atsegingarria izanik euskalduneri ta batez ere Bizkaiko euskalduneri, 1880’ra arte moldezko letran argirik ikusi ez ba-zuan ere, eskuz idatzitako ko-piak erriz-erri ta eskuz-esku zabalduak ziran Euskalerrri guzian. Auen jatorrizkoa Zarautz’ko Frantziskoarretan iraun-erazo zan eta andik atera zan lenbiziko argitalpena.

Ara emen euskaltzain ospetsu batzuen aburua. Arrue’k zion laugarren argitalpenaren itzaurrean: “Eus-kal-literaturan iñoiz agertu dan lanik goienetakoa bat dala “Peru Abarka”, iñork ezin uka, gure ustez.” Nikolas Ormaetxea (Orize) zorrotzak ere onela dio: “Bizkaia’n ez ezik Euskalerrri’an argitara den libururik ederreneta-koa da “Peru Abarka”. Euskal-biziera gai artu zuen, eta orregaitik zaigu zalegarriago. Peru nekazaria, eskolaga-bea, euskeraz besterik eztakiena, Maisu Juan sendagilea-rekin ariarazten du. Peru ederki bezain Maisu Juan gaiz-ki mintzatzen da. Gure Basarteko Irakasleak erakusten dizkio Maisu Juan’i ta guri ola, errota, eundegi, ardandegi ta gainerako lantegietan eta bildegietan diren gauzak eta itzak. Esaera, oikuntza, neurtitz, atsotitz eta olakoak edertzen dute liburu au... Izkera apaina, bizia, etorria, ugaria ta egokia du”. Berriz, au dio Luis Mitxelena gure filologo aundiak: “Oso eta bizirik daude Peru eta Maisu Juan eta inguruko guztiak. Ain bizirik ere! Biziak baiño

biziago, zenbait sortzalle trebek beren umeei muiñetarratu dioten bizi iraukor orrekin. Eztugu biziagorik euskal-literaturan. Eta orien ezpaiñetarik darion izketaren gatz, Bizkai'ko izkerak berezko duen gatz larri zamar ori da." Karmelo Etxegarai zanak, Euskaltzaindia'n sartzetakoan egin zuan itzaldian ara zer zion: "Mogel'en baserritarra, Mogel'en Peru, ez da gure egunetan olerkari batzuen buruan sortutako baserritarren antzekoa: baserrian, abereai begira, lurraren izerdia isuriaz nekez bizi dan baserritarra da. Ala ezpalitz, ez litzake egiazkoa izango". Mogel eta Urkitza'n alde goresterik aski da. Bere zintasunezko bizitza maitagarria ba-dugu, bere euskalidazti zoliak ezin ditzakegu gutxiago maitatu.

Bañan, oraindik, begiratu dezaiogun "*Diálogos vascogados*"-en ataltxo bati —naiz ta guzia irakurgai bikañetarikoa izan—, oraindik sakonago ezagutzeko bere izlaurko iturri garden jarioa. Peru'n añakoak ba-dira Aita Pedro Urlia'n agoan jartzen dituan itzak. Mogel, euskeraren edertasunakin eta batasunakin arduraturik mintzatzen da bertan; bere kezkek gureak dira, orduango kezkek gaurkoak. Garbizalea gendun beñepein; garbizalea esan nai dut eta ez moda berriko "garbikerizalea": aieri garbi ulertzen zaie, ta beste auek ulerkaitzak dira.

Beraz, zer dio baña Fray Pedro'k? Ara, bere esan bearren pusketa bat:

"Alan da; baña, nok buruan sartu au euskaldun txarrai? Ekin dot eztarria sikatu ta garrastu artean, ori ziniztu gura izan deutedala askori. Baña alper da Maria makillatu. Gulangai dagokee batutzea euskera baztertua. Gu gabiltz nekazariakaz; entzun bear deutseegu zer dinuen, ta gorde ondo, gero agirian iminteko izen eder asko, ta geldika geldika ekarriko deusaguz euskera billosuari bere jantzi edo soñokoak, ta agertuko da apaindu

rik, iñoren soñokoak erantzita..." Bada naikoa txalogarri garai artan uste ori eukitzea. Batu, euskerak sakabanaturik eta erdi galdurik dituan jantzi apaiñak. Eta aurrera jarraitzen du: "...*Euskereak ez dau iñoren biarrik edozein gauza esateko. Ez dozu entzuten, zelan gure baserritarrak ta beste nekazari askok diarduen berbetan, labandu ta ezetan katigatu baga? Baña zuaz praile, abade ta beste andiki askogana. Zelango estura ta larritasunak kontu luzetxu bat esan biar bada?*".

Benetan txalogarria Mogel'ek opa zuan euskera. Euskeran ez dago zertan itz berririk asmatu, lenak jasotzeko direla baintzat. Euskera aberastu nai duenak, dijoala baserririk-baserri, erriz-erri ta euskalkirik-euskalki; or arkituko ditugu euskeraren mamia, bizkortasuna, itz ezegun ta gañerakoak. Euskeraren giarra, Mogel'en prosa agiritzat dalarik, oartuko zerate noski, oso jarraigarria dala bere zolitasuna.

Bañan, Mogel ez zan izlauzko idazlea bakarrik, ez; beste zerbait ere ba-zuen Mogel'ek bere kolkoan gorde eziñik kanpora azaltzen zitzaiona: olerkia. Bai, jaun andreak, olerkaria ere ba-gendun gure idazle jatorra. Bere biotzean olerkari garra zeramanetarikoa gendun Juan Antonio. Ez dugu bere izen aundiko olerkirik, baña bai alegi atsegingarriak. Onetzatz ez zuan asko idatzi, bañan, bere lan guziak bezela, azaldu zuen apurra, bai txukun ta gogotsu egiña. Ipui-idazle bezela La Fontaine'n bi-deak jarraitu zituan, bere garaiko giroari jarraituz, Iriarte ta Samaniego bezela, ain zuzen ere, Samaniego ta Mogel, alkarren adinekoak ziran, eta orduko giroak eraginda, korront ortatik ere joan zan. Dirudianez ez zuten ongi eraman alkar; Samaniego, emezortzigarren mendean Prantzia'tik sortu zan "enziklopedismo" artako kutsuduna omen zan nunbait ta aldia guzietatik uxatuta

ibilli ondoren, ondo gogaituta ta zearo naskatuta il zan Samaniego gisajoa, miñaren-miñez bere lanak erretzeko aginduz. Garai aretan orain baño itsumenago ta erama-kaitzago ikusten ziran libre-pentzalarien aideko alderdi aiek eta utsagaitik uxatuak izaten ziran; eta Samaniego'n etsai izatera aroak bultzatuak izan ba-ziran ere, etziran oso zuzen egon Mogel ta Astarloa, Laguardia'koaren aurrean baintzat oien zindotasunak porrot egin zuen. Bañan gaurko ontan jarraitu dezagun geure aria galdu gabe. Arestian esan dedanez, gutxi baño ezpada ere, Mogel'ek alegiak ere idatzi zituala, ta gañera bere illoba Bizenta'n irakasle on bat izanik, Bizenta dugu euskal-fabula onenatarikoak idatzi dituana, ta bere osabari zor dizkiogu bere ikaskuntzak. Osabaren pare bat emango ditugu adibidez; onela duzute "Atso ezaiña":

*"Atso azal tximur begi gorria,
bizartsu baltza eta sur andia,
argal, makur, erren, larogei urtekoa
eta aoon agin bakoa.*

*Bestetik, barriz, zan piztaz betea
ta zuri eukana ulea;
betseiñetan (1) zirudian katua,
bizarretan saga.*

*Ezin zantar ezaiñago izanik,
eztau entzun nai alan danik.
Diño: "Zer da au? Betor espillua
ikusteko neure burua".*

(1) Nini, *Pupila*.

*Ikusten dau, bada, zuzen egia.
Espillu guzurtia!
Diño: "Emon yat barre egiteko
eta ez neu nazana esateko;
dago espillu au txarto egiñik.*

*Guzur uts! Ene matralla zuria
non dok? Non azal leun-garbia?
Ik gau baltz egiten deustak eguna;
eguzki argia, illuna:
bela baltza, eperra;
ezainduten (1) dok ederra.*

*Neskatri gazteak dozak zartuten,
gorputz lirañak makurtuten;
ausiko aut ausi, ostikopean:
ez aut eukiko, ez, etxean".*

* * *

*Bakotza bizi dau bere zoroak,
orixe dirausku atsoak.
Ez dogu ezautu gura burua,
ez entzun egia diñonik,
ez siñistu berba onik:
eta ausi nai da espillua.*

Bere prosa bezela bizi-bizirik arkitzen dira bertso auek. Eta ara beste bat, tankera ez-berdiñekoa:

*"Txakur-katuak, nork sinistu?
Zeuden bein erretillu batean*

(1) Zatartzen, itsusitzen.

Alkarrekin jaten pakean,
Ta ez ziran batere tximistu.
Etxeko jaunak bertatik
Auzokoari, erakusteko zergaitik,
Deiturik, abiatzen zaie esaten:
Nola ez dituzute ikusten
Etsai gogor bi paketurik
Eta mai batean alkarturik?
Txakur ta katua adiskide
Balira bezela senide?
Zer egin ez lezake ekanduak
Eta gauza batera oituak?
Beazuna bera eztitu.
Gizon sutsua otzitu;
Asarre erraza bigundu,
Okerrena ere zuzendu,"

Bere alegien amaierako aterakizunak olerki kutsuz dariola nabari dira, ta gañera, geienetan esaeraz orniturik. Eta oien amaierak bakarrik or-emen artuko ba-genitu, uts-utsean, era berriko olerki lausoen idurira osatu ditezke. Eta ara emen, astrato itxuraz, illunpe bateko argi dizdari urduriak:

"Asko ta asko izangoak
ezer baga itzi dituz:
eskukoari eutsi zuk,
ba-dau zerbait oraingoak."

"Beti izan da egia:
geiegi billatzea,
utsean geratzea."

Ta, bere geienak, apaiz bati dagokion lez, ta olerkari

kristau baten ametsezko dei zerutiarren oiartzunak lurrera isuriko diran gisan; gogo-gardena agiri zaie:

*"Zetako dira indar-putzak lurrean,
izango badira norberen kaltean?
Zenbat obe biguntxu izatea,
ta biotz errukiorra agertzea:
Ez dozu nai katerik?
Ez bada zuk iñori egin kalterik."*

Onelakoak maiz azaltzen dira Mogel'en alegietan, eta oraingo ere ba-dute ikaskizunik naikoa.

Mogel'ek, epika olerkaria izateari eman ba-zion ere ez zan ez atzean geldituko, ortara zaiatu ba-litz ez zan bere etorria antzu geldituko. Bere "*Peru Abarka*"-ko *Linuaren penak* irakurtzen ba-ditugu garbi adierazten digu ortarako kemena. Kanta ori, orain baño zabalduagoa izan da noizpait, bere estribilloa ba-diteke erri-kanta izatea. Izan ere nork ez ditu entzun olerki zilleiztilari onen bertsuak, bere musika ta guzti? Oraindik ezta urte asko Ibarrangelua'ko Akorda auzoan, txarrantxa doñuakin nasturik, dantzari batzueri entzun niela: Eztakit bere musika baño batek baño geiagok ezagutuko duzute, txanbeliñezko idazkeradun bertso auek irakurtzean:

*"Kanta dagiguzan
Linuaren penak
Ezpata oneen otsian
Izanik latzenak;
Alkar ondo artuta,
Soñua neurturik,
Gorputzeko nekia
izteko arindurik.*

Gara neskatillak
Euskaldun ez illak,
Ez da inor lurrian
Gure biar ez danik;
Ez atso, ez agura
Alkondara barik.

Bertsoz adierazten ditu eungintzako lan nekegarriak,
onela amaitzeko:

*“Euskaldun neskatillak,
Nekiak arturik,
Eztabe onetako
Gizonen biarrik;
Eurak dira erella
Lino giariak,
Eunla eta jostun
Ta gorulariak.”*

Onez gañera, Markiña'ko iturriko idazkUNETIK ikusi dugun lez, bertsolari kontuan ere ez zan atzean gelditzen. Bertsoğiñarako ezpala ere berakin zeraman. “Peru Abar-ka”-ren ainbeste esaera, olerki, atsotitz ta alkarrizketa bikañen tartean bertsoak ere agertzen dira. Emen dijoaz laburki:

*“Aita-semiak edanda dagoz,
Ama-alabak jokuan;
Ostera bere egongo dira
Soñoko zaarrak kakuan.*

*Egun batean gaba eginda
Ni noian neure etxera,
Larrapastada txar bat eginda
Jo neban beeko bidera.*

*Jaso nenduen danau mankauta
Bizkar azurra ausirik,
Miñaren miñaz katu (1) guztia
Beinguan niri igarorik.*

Amaitzeke jarraitu zezake Mogel'en idaz-lan txairo-
etan zear murgilduz. Baña nere itzaldi au luzeegia egin-
go litzake eta nolabait bukatzera nijo. Mogel'ek bere
garaiko arloa bete zuen, eta guk gurea betetzeko, ara ne-
re iritzi batzuek Mogel'en idazkeraren muetetan oñarriak
arturik:

Gaurko zenbait euskal literatoren artean, garbizale-
tasuna baño, garbizalekeria geiago nabaitzen da. "Garbi-
zale" deitzen diran asko beren ametsetako literaturakin
dabilta, lojikatik urruti; zein eta Astarloa semantiku
ameslaria filolojiatik urruti ibilli zan bezela: Ametsak
poesiarako gaiak izan ditezke, baño iñoiz ere ez poesia-
ren izkuntza.

Idazle oietako bat baño geiagori entzun izan diet,
iñoiz euskera indartzerik bada, edertu ere egingo dala.
Gaurko etorkizunean euskeraren bizitza bera ere naikoa
ames dalarik, ametsakin amesetan gera; orrelako buru-
rakizuneri aizea emanaz. Berèk landu nai duten euskera,
geroko euskera omen da: Bañan, ba alda geroko euske-
rarik? Iñork bai ote daki gerokoa zer izango dan?; ez.
Eta, gure bete bearra gaurkoa da, gaurkoan landu bear
dugu, biarkoa izan dedin. Bat baño geiago dira emendik
eun urterako euskera lantzen diarduenak. Bañan, ba al-
da emendik eun urterako euskerarik? eta iñork ba ote
daki zelakoa izango dan? Uste orři ames zoroa deritxot.
Emendik eun urtera euskera biziko bada edo ez bada,
geien-gein gaurko lanari begira dago; gaurko egiten di-

(1) Mozkorra.

ran lanak biarkoaren bideak izango dira. Gure ardura-koa da gaurko arloa bete bearra, eta emendik eun urtekoa, orduangoak esango dute. Biarkoak, gaurkoan izan bear ditu bere oñarriak, gaurkoak atzokoan dituan beze-la. Ta landu dezagun erriagandik aldendu gabe; ori bai-ta euskerari iraun eragiteko bide bakarra.

Arestian esan dut: garbizaleak, garbi idazten duten aiek izan bear lirakela eta ez itz-berri pillatzalleak; adibidez: garbi ulertzen diranak, eta ez ulerkaitzak. Ulerkaitza beti izango da mordolloa. Gauza guztietan, aldia bietako muturrak alkar jotzen dute, ta erdiko bidetik jarraitzea iñoiz baño bearrago dugu euskaldunok.

Idazle batek jenioa ta metedoa bearrezkoak ditu. Itzak iztegitik sallean aterata ajetiboak sustantiboeri nolana lotu gabe, bakoitzari bere toki berezia eman bear zaie. Itz bakoitzak bere indarra edo tankera du, eta itz batek, bere inguru gabe, geienetan eztu ezer esan nai, inguruak ematen dio zentzuna, ta itzari bere ingurua lortu bear zaio. Euskal idazle askoren artean, batez ere "garbizale", okerrez, deitzen diran oien artean, prosais-moz beteriko izkuntza dute, egoskaitza, gozotasunik gabea, ta bere txirotasunean arimarik gabea. Itzak bear diran bezela ez erabiltzeak prosaren aria etetzen du; esate baterako: oraziño batean itz gutxi-ezagun bat sartzeak ez du izango ainbeste garrantzi, inguruak antz ematen diolako; bañan, alkarren ondoren dijoazten amar oraziñotan, bakoitzean itz ez-ezagun bat sartzen ba-dugu, prosa guztia ziara puskatzen dugu, ta irakurle euskalduna guztiz naskatu ta uxatu. Bertan dabillen izkuntza ez baita bere belarrira egiña, ez baitu gordintasuna besterik arkitzen.

Ori berori da esaera zarrekin gertatzen dana, ta aunitz euskal-literatok, euskera txirotu, indargetu, lordindu,

auldu ta ulerkaiztu egiten dute beren idazkera. Mogel'ek erabilli zuen euskeran ezta ori gertatzen, arek egokitasunez jakin zuen itzak alkarri josten, ajetibo bakoitza bere toki egokienean erabiltzen, erri-esaerak sartzen, ta abar. Orretan onen-onena Txomin Agirre izan dugu noski; guziok maitatzen dugu bere tankera, baña iñork ez diogu jarraitzen. Agirre ta Mogel ere biak ditugu garbizale, bañan benetako garbizale ta ez garbikerizale. Orregaitik, Mogel'en lanak, beragandik eun urtera ere irakurtzen dira, jakiña, ez gaurkotasunez daudelako baña bai jatortasunez. Gañera, urteetan zear: iritziak, biziera, oiturak eta giroa ere aldatu egiten dira eta gaur ezin diteke biarko lanik egin, biarkoaren biderako baizik; biarkoak zertara joko duen ez dakigulako. Gauza baten bakarrik oartu genezake: biar, gaurko idazleen artean klasiku izatera eltzen diranak bakarrik irakurriko dirala, ta orain arte, izkuntzarik geienen literaturan, izketa jatorraren aldetik beren idazkera ongi erabilli duten idazleak bakarrik izan dirala klasiku. Ta baita ere, ondo agirian dago, mintzairaren muñaren jatortasuna ongi erabiltzeko gauza izan diranak, geien-geienetan, gaiak ere onak erabilli dituztela, eta orregaitik, oraindik gaur ere pozik irakurtzen dirala. Garbi agiri da, idazlearen zentzunak zer ikusi aundia duela, ta idazle onak, izkuntza ta gaia, alkarri bereziki uztartzeko nortasuna duela.

Jardun onetzaz, askok, au, ura ta bestea esango dute "garbizale" oien alde, bañan ez nago berekin. Alperrik dira beren jardun eta iritziak. Neuk neronek baintzat gauza bat dakit argi ta garbi, oien euskera baño ulert errezagoa zaidala lapurditarrak aruntzago erabiltzen duten euskera, eta urragoko euskera ez ulertzera nun gelditzen zaigu guziok nai dugun batasun ori? Egia esan nai ba-dugu, auzi onek abururik ere ezta merezi.

Zenbait idazlek, onak izanarren, ez dute jakin edo ez dute jakin nai, gaia ta jatortasuna, beste aipatutako klasiku oien erara erabiltzerik, bear bada berekortasunagaitik, ori sarri gertatu da atzerriko idazleen artean ere, ta jarraile asko izan dituzte; bañan euskerak duen egoera ta etorkizun illuna ikusirik, oso arrizgokua da bide oietatik jokatzea. Eta ez dezagun egin ensaiu larregirik gure euskera makal onekin. Gaur-gaurkoz, euskerak gauza bat eskatzen du deadarka: Lege gutxiago ta bizitza geiago!

Euskalduna izakeraz da zur eta neurritz mintzatzen dana, esaerak dion bezela: *itzetan lander, egiñetan eder*. Eraberriko literaturan bezela, idatzi izan dute gure aintziñako idazleak, erretorika gutxikin; Pio Baroja'k España'ko idazleen artean sartu zuen oitura orren erara. Baroja'k, erderaz idatziazarren, euskaldun sikolojia zerman berakin, eta gure euskaldun idazleak ezin ditezke gutxiago izan. Orregaitik, alde ortatik ba-dugu zenbait itxaropen euskal-literaturaren alde. Mogel'engan naikoa ikasbide dugu, bere gaiak, aintzinakoak izanik ere, oraindik irakurgarri ditugu. Zergaitik? Berak ongi aditu zitualako euskeraren oiartzunak, ta orregaitik jo zuan jatortasunaren garbizaletasunera, ta oraindik gaur ere, euskeraren onerako, izango al dugu bere lana gure eredu-garri.

MOGEL'EN IDAZ-LANAK

Mogel'en laneri buruz zalantza aundiak izan diranez, lan ba-koitzaren zeaztasunak ematera nijo, aurrerantzean, berriz bereri buruz jardun nai duanak okerrik izan ez dedin.

Bibliografía au egiteko Garate, Soraluze, Sorarrain, Vinson ta abar artu ditut oñarriztat, ete emen berezten ditut geroztiko argiak bereneri ezarriz.

“Konfesio ta Komunio Sakramentuen gañean erakasketak”, (guipuzkoeraz). Ezkerro liburugille alargunarenean, Iruña, 1800. Bigarren aldiz, Tolosa'ko López'enean, 1885. Ta 1803'an, zerbait laburtua, bizkaieraz azaldu zan Gazteiz'en “Konfesiño ona” izenburutzat zuelarik.

“Nomenclatura de las voces Guipuzcoanas, sus correspondientes Vizcaínas y Castellanas para que se puedan entender ambos dialectos”, 1801'ean argitaratua izan bear du, Gazteiz'ko Larumbe'ren etxean. Batzuen ustez bere illoba Juan Jose'rena omen da, bañan Humboldt'ek garbi asko esaten du bere “Correcciones y Adiciones al Mithridates de Adelung”-en, Juan Antonio'na zala.

Kristiñauaren dotrinea”, (“Kristiñauaren jakinbidea”-ren laburpen bat da). Ezta gauza ziurra baña 1802'an, Gazteiz'en ar-

gitaratua izan bear du. Geroztik argitalpen auek izan ditu: Bilbo'n 1846, 1849, 1855, 1866, 1883 ta 1887'an. Tolosa'n 1889 (geitua). Or omen dakar gañera Sorarrain'ek dion bezela, "**Kristiñau dotrinea**" Busturia'ko Bikario abade jaunak eskabidez laugarren aldiz. Bilbao 1888, Delmas'enean.

"**Versiones vascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos**", Francisco de La Lama'nean, Tolosa, 1802. Bigarrentzat artu genezake Carl August Fr. Mahn'ek "**Denkmaeler der baskischen Sprache**"-en argitaratua, Berlin'en. Irugarrenez, Durango'ko Elizaldenean, 1881. Laugarrenez, "Euskeltzale"-k Bilbo'n, 1899. Eta, bosgarrenengo aldiz Durango'ko Elosu'nean, 1904. Azkenengo iru auek "**Peru Abarka**"-n ediziño-eri ezarriak argitaratu ziran.

"**Konfeziño ona**" Gazteiz'ko Larumbe'renean 1803'an, Vinson'ek ipintzen duanez, eta Soraluze'k dionez, ordurako ba omen zituan bost ediziño; berriz, Garate'k ez du olakorik sinisten. Beste argitarapen bat Bilbo'ko "Euskeltzale"-n izan zuan 1897'an.

"**Estudios gramaticales sobre la lengua euskera**", Gazteiz, 1803. Soraluze'k orrela aipatzen du baña ezta gauza ziurra. Oraindik ez dakigu lan ori Mogel'ena zanik ere, zalantzazkoa da.

"**Ipui onak**", liburu au Bizenta Mogel bere illobarena da, guztiz 50 ipui ditu bañan bertan arkitzen diranetatik zortzi alegi dotore apainduak Juan Antonio'renak omen dira. Undiano, Donostia, 1804. Eta 1880'an Bilbo'ko "Beti bat"-ean. Gero, 1912'an Donostia'ko "Euskal Esnalea"-n eta bertatik aparte beste liburuxka bat egin zan Martín, Mena y Compañía'nean Txomin Agirre'n itzaurreakin.

"**Kristiñauaren jakinbidea**", aita Astete'k erderaz egiña, lenengo argitarapena Gazteiz'en 1805'ean. Gero berriro Tolosa'ko

Lama'nean 1813'an ta Bilbo'n 1819, 1821. Gazteiz'en 1823'an, ta berriz Bilbo'n 1828, 1829, 1838, 1844, 1849, 1853, 1855, 1856 eta 1866'an. Tolosa'ko López'enean berriz 1887, 1890 ta 1894'an. Bilbo'n 1897, 1900 eta 1901'ean. Durango'ko Elosu'nean 1902. Barriz Tolosa'n 1903'an eta azkenian Durango'n 1914'an.

"Cartas y disertaciones sobre la Lengua Vascongada". "La Real Academia de la Historia"-k "Memorial Histórico Español"-en VII'garren liburuan, Madrid, 1854. Bigarren aldiz, Euskalduna argitaldarian, Bilbo'n, 1870. Geroago, Donostia'ko "Euskal Erria"-n argitaratu ziran 1911'tik 1912'ra.

"Peru Abarka", lenengo aldiz, atalka azaldu zan integristen "Beti bat" egunerokoan, Bilbo'n 1880'an. Gero, liburu bezela, Durango'ko Elizalde'n moldiztegian, 1881'ean. Liburu bezela, bigarren argitarapena Bilbo'ko "Euskaltzale"-en egin zan 1899'an, euskeraz eta erderaz, Juan Carlos Gortazar'ek erderaratua izan bear du eta Azkue'n itzaurrea darama. Irugarrena Durango'ko Elosu'ren moldiztegian, 1904'an. Izan bear du beste argitalpen bat Donostia'ko "Tierra Vasca" egunerokoan atalka argitaratua, grafia berriz José Arriaga'k gertatua, 1933'an. Eta, liburu bezela, laugarrena ta azkena, Editorial Itxaropena'k, Zarautz'en 1956'an. Gregorio Arrue'k gipuzkoerara aldatua Fausto Arozena'k erdia inguru argitaratu zuan "Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País" en, Donostia, 1948, 49 ta 50'ean.

"Apología de la lengua vascuence", "Euskal Erria", tomo XXV, 1891.

"Análisis filológico de un sermón euskérico escrito en 1792 por D. Juan Antonio Moguel, cura párroco de Markina, e inédito hasta la fecha", 1894 ta 95'ean Bilbo'ko "Bizkaitarra"-n Sabino Arana'k argitaratua.

"Pascal'en gogamenak", Bilbo'n "Euskaltzale" aldizkarian, 1899'an.

"Ipuiak", RIEV'en, *Estudes Basques*, Paris, 1907 eta 1909'an. Zabala'renekin batera argitaratu ziran. Auetariko batzuek Bizenta Mogel'en **"Ipui onak"** liburuan argitaratuak dira. Geroago Euskaltzale alkarteak ere atera zituan liburu batean, Donostia'n 1934'an. Azkenengo aldiz, Aita Onaindia'k, sei alegi onen-txoena bere **"Milla Euskal-Olerki Eder"**-en argitaratu zituan 1954'an.

"Vida edificante de la sierva de Jesús, Sor María Ignacia de Santa María Magdalena y Ubilla", Burgos'ko Imprenta Aldecoa'n 1927'an.

"La Historia y Geografías de España ilustradas por el Idioma Vascuence", Euskaltzaindia'ren "Euskera" aldizkarian argitaratu zan, Bilbo'n 1935'ean. Ez gaude ziur lenago beste nunbait argitaratu zan. Sorarrain'ek dio: "1800 (*"Indicación insuficiente del Sr. Soraluze"*)", ez du ematen beste zeaztasunik. Argitaratu gabe eta eskuz idatzirik zan nunbait, eta beste esku-idazti batzuen tartean Madril'go Academia de la Historia'ren eskuetara joan zan, eta andik Berlin'era. Berlin'en Azkue'k arkitu zuan, geroago kopia bat aterata, Justo Garate'n zuzendaritzapean argitara eman zan "Euskera"-n lenbiziko zatia. Bigarrena oraindik argitaratzeke dago.

"Comentarios al Canto de Lelo", zenbait egillek aipatzen dute lan au argitaratua dan bezela, bañan Berlin'en arkitu ziran esku-idaztietariko bat dugu, ain zuzen ere **"La Historia y Geografía de España ilustradas por el Idioma Vascuence"**-ren atal bat, Garate'k 1935'ean "Euskera"-n azaldu zuanaren bigarren zatiko atal bat dugu, oraindik argitaratzeke dagoan bigarren atal orren kapitulo bat, bañan Lelo'ren kanta onen jardunkizuna ez

da ordea inun argitaratu gabea "Proben Vaskischer Schreibart und Dichtung" Humboldt'enak dakar Mogelen "Comentarios al Canto de Lelo" (1), eta lan onetzaz Justo Garate'k idatzi zuan RIEV'en 1935'ean, "La primera edición del canto de Lelo" izen burutzat zuelarik.

Argitaratu gabeen aipagarrienak, beren berria dugunen artean baintzat, "Kristinauaren erakuspena" ta iztegi bat izan bear dira. Lelenaren esku-idazti bat Juan José Gerrikabeitia Munitibar' ko apaizak euki omen zuan, bañan galdu zan bere azterrana. Bigarrena berriz, Humboldt'ek aipatzen zuan "Correcciones y Adiciones"-en. Orrez gañera, Tolosa'n 1895'ean argitaratutako Henao'n "Averiguaciones"-en 106'garren orrialdean esaten da: "Hay noticias vagas de que también el sabio vascófilo Marquinez (2), Pbro. D. Juan Antonio de Moguel y Urquiza, dejó manuscrito un extenso diccionario vasco-castellano"; Vargas Ponce' kin izan zuen artu-emanetan ere aipatzen du berak Mogel'ek iztegi bat egiten ziarduala, bañan ez dakigu beste zeaztasunik eta ba diteke nunbait galduta izatea.

(1) Oartu zera irakurle Mogel'en «Comentarios al canto de Lelo» bere «La Historia y Geografía de España»-ren atal batekoa dala ta Humboldt'ek atal orrekin batera beste lan oso au ere ezagutuko zuela noski, ta orregaitik ezta arritzekoa berakin ere baliatzea bere *vasco-iberismo*'ko lanetan, naiz eta Mogel'ik aipatu ez.

(2) Asko izan dira Juan Antonio markinaizak euki dutenak. Ala ere, ba-dirudi Humboldt bere jaiotzeaz jakinaeren gañean egotea, «un lingüista guipuzcoano profundo y contemporáneo» deitzen omen zion Justo Garate'k dioanez. Nik, egin dedanagaitik ez dut arkitu esaera ori.

MOGEL'ETZAZ IDATZI DIRAN LANIK AIPAGARRIENAK

Arrue, Antonio.—“Peru Abarka”-ren laugarren argitalpenari itzaurrea, Editorial Itxaropena, Zarautz. 1956.

Etxaide, Yon.—“Amasei seme Euskalerriko”, Editorial Itxaropena, Zarautz, 1958.

Etxegarai, Karmelo.—Euskaltzaindia'n sartzeraoan Mogel-tarrerri buruz egin zuan itzaldia, 1925'garreneko Garagarrillaren 25'ean Azpeiti'ko udaletxean, ta gero “Euskera”-n argitaratua izan zan, 1926'garren urteko 8'garren orrialdean.

Gárate, Justo.—“La época de Astarloa y Moguel”, Junta de Cultura Vasca, Bilbao, 1936.

Lojendio, José María.—“Mogel”, Gipuzkoa'ko Aldundegian eman dako itzaldia eta gero “Egan”-en argitaratua, 2-4 zenbakian, Donostia, 1954.

San Martín, Juan.—“Mogel eibartarra ta Lelo'ren kantu-zarra”, Revista “Eibar”, 16'garren zenbakian, Eibar, 1958.

Sarasua, Julio (J. de Urko, izen ordeakin).—“Un eibarrés ilustre: Juan Antonio Moguel”, “El Diario Vasco”, Donostia, Garagarrillaren 24'an, 1954.

ARKIBIDEA

ITZAURREA	7
I.—BIZITZARI BURUZ	9
II.—EUSKALARI ARAZOETAN	17
III.—EUSKAL-IDAZLE BEZELA ZUAN BIKAINTRASUNA.	25
MOGEL'EN IDAZ-LANAK	43
MOGEL'ETZAZ IDATZI DIRAN LANIK AIPAGARRIE- NAK	49